Oila konsepti va modallik kategoriyasining pragmatik tadqiqi

Nazarova Dilrabo Ne'matjon qizi
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: 1996dilrabonematjonovna@mail.com

Annotatsiya. Ushbu tezisda modallik kategoriyasining pragmatik uzvi konseptologik tahlil usuli asosida o‘rganilgan. Oila konsepti verbolizatorlari misolida modallikning grammatik, semantik va pragmatik makrotizimlari hamda ularning o‘zaro munosabatdorligi ochib berilgan. Nutqiy aktlar nazariyasi asosida oilaviy munosabatlarning tildagi modal ifodasi tahlil qilingan. Tadqiqotda modallik kategoriyasi yagona bir hodisa sifatida emas, balki bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan uch o‘lchamli makrotizim — grammatik, semantik va pragmatik qatlamlar yig‘indisi — sifatida talqin etilgan.

Kalit so‘zlar: modallik kategoriyasi, pragmatik tahlil, konseptologik tahlil, oila konsepti, verbolizator, grammatik makrotizim, semantik makrotizim, pragmatik makrotizim, nutqiy aktlar nazariyasi, oilaviy munosabatlar, illokutiv akt, kommunikativ muloqot.

Аннотация. В данном тезисе исследован прагматический компонент категории модальности на основе концептологического метода анализа. На примере вербализаторов концепта «семья» раскрыты грамматическая, семантическая и прагматическая макросистемы модальности, а также их взаимосвязь и взаимообусловленность. На основе теории речевых актов проанализировано модальное выражение семейных отношений в языке. В исследовании категория модальности рассматривается не как единое явление, а как трёхмерная макросистема, включающая грамматический, семантический и прагматический пласты в их неразрывной взаимосвязи.

Ключевые слова: категория модальности, прагматический анализ, концептологический анализ, концепт семьи, вербализатор, грамматическая макросистема, семантическая макросистема, прагматическая макросистема, теория речевых актов, семейные отношения, иллокутивный акт, коммуникативное общение.

Abstract. This thesis examines the pragmatic component of the modality category through the method of conceptological analysis. Using the verbalizers of the family concept as a case study, the grammatical, semantic, and pragmatic macrosystems of modality are explored, along with their interrelations and interdependencies. The modal expression of family relationships in language is analysed on the basis of speech act theory. In this study, the modality category is interpreted not as a singular phenomenon, but as a three-dimensional macrosystem comprising grammatical, semantic, and pragmatic layers in their inseparable unity.

Keywords: modality category, pragmatic analysis, conceptological analysis, family concept, verbalizer, grammatical macrosystem, semantic macrosystem, pragmatic macrosystem, speech act theory, family relationships, illocutionary act, communicative interaction.

KIRISH

Pragmalingvistikaning konseptologik tadqiqotlarida oila konsepti modallik tizimining muhim verbolizatori sifatida alohida o‘rin tutadi. Konsept insonning tafakkur faoliyatiga mansub bo‘lib, bilish jarayonining kvant tuzilmasi sifatida tavsiflanadi. Inson tafakkuri verbal tabiatga ega bo‘lmaganligi sababli universal predmet kodlari — ya'ni konseptlar — orqali namoyon bo‘ladi.

Zamonaviy tilshunoslikda konsept tushunchasi kognitiv va pragmatik tadqiqotlarning markaziy kategoriyalaridan biriga aylandi. Konsept — bu nafaqat so‘z yoki tushuncha, balki insonning borliqni idrok etish, his qilish va baholash tajribasini o‘zida mujassamlashtirgan murakkab mental tuzilmadir. U tafakkurda mavjud bo‘lib, til vositalari orqali kommunikatsiyada yuzaga chiqadi va shu tariqa o‘zgalarga uzatiladi. Shu nuqtai nazardan konseptlar insonlar o‘rtasidagi muloqotning asosiy ko‘prigi vazifasini o‘taydi.

Konseptlar o‘z tabiatiga ko‘ra milliy, ijtimoiy va individual qatlamlarga ega. Milliy qatlam muayyan xalqning tarixiy tajribasi, urf-odatlari va dunyoqarashi asosida shakllanadi. Ijtimoiy qatlam esa jamiyatdagi munosabatlar tizimini — oila, jamoa, davlat — aks ettiradi. Individual qatlam har bir insonning shaxsiy hayot tajribasidan kelib chiqadi. Oila konsepti ana shu uch qatlamning eng yorqin namunasidir, chunki u ham milliy an'analar, ham ijtimoiy munosabatlar, ham shaxsiy his-tuyg‘ular bilan uzviy bog‘liqdir.

Oila konseptining o‘ziga xos xususiyati shundaki, u til tizimining barcha sathlarida — leksik, frazeologik, morfologik, sintaktik va paralingvistik darajalarda — o‘z ifodasini topadi. Bu konsept orqali namoyon bo‘ladigan munosabatlar tizimi — ota-ona, farzand, aka-uka, opa-singil va jamiyat o‘rtasidagi aloqalar — modallik kategoriyasining eng boy va rang-barang ko‘rinishlarini yuzaga keltiradi. Aynan shu xususiyat oila konseptini modallikning pragmatik tahlili uchun eng qulay va sermahsul tadqiqot maydoniga aylantiradi.

Oila konsepti ijtimoiy xususiyat kasb etuvchi murakkab tuzilmaga ega bo‘lib, u milliy, sotsial va individual qatlamlardan tarkib topadi. Bu konsept leksik, frazeologik, sintaktik va paralingvistik birliklar vositasida tilda yuzaga chiqadi. Oilaviy munosabatlar tizimini — ota-ona, ota-farzand, ona-farzand, farzand-jamiyat munosabatlarini — tashkil etuvchi ko‘rsatkichlar kommunikatsiyada aniq lingvistik ishora vositalari orqali namoyon bo‘ladi.

Tildagi ushbu vositalarni fonetik-fonologik (unlilar, undoshlar, prosodik vositalar), leksik-semantik va grammatik (morfologik, sintaktik) turlarni o‘z ichiga olgan lingvistik vositalar hamda tagma'no, presuppozitsiya, deyiksis, imo-ishoralar, mimika va jestlardan iborat paralingvistik vositalarga ajratish mumkin. Oila konseptida modallikning genderologik xususiyatlar bilan uzviy bog‘liqligi alohida tadqiqotni talab etadi.

NATIJALAR

«Xaytobur, sizning ustingizdan bir ish qilib qoydik» gapdagi Yusufbek hojining nutqi o‘g‘li oldidagi uyalish va tashvish hissini modal tarzda ifodalaydi. Otabekning javobi — «Yaxshi ota-onalar oz farzandlari ustidan nomaqbul ish qilmaydilar» — munosabatni yanada yorqin ko‘rsatuvchi qarama-qarshi modal pozitsiyani namoyon etadi. O‘zbek oyimning «Biz seni unashtirib qoydik» gapida esa to‘g‘ridan-to‘g‘rilik, hech ikkilanmaslik va istihola yo‘qligi kabi modal ma’nolar birlashadi.

Modallik kategoriyasini to‘liq anglash uchun uni uch o‘lchamli makrotizim sifatida o‘rganish tavsiya etiladi. Grammatik makrotizim morfologik va sintaktik elementlarni birlashtiradi; shu asosda modallik grammatik kategoriya deb yuritiladi. Semantik makrotizimda g‘azab, nafrat, ishonch, gumon, inkor va tasdiq kabi ma'no elementlari bir-biri bilan bog‘liq holda yaxlit tizim hosil qiladi; bu esa modallikning semantik kategoriya sifatida talqin etilishiga asos beradi. Pragmatik makrotizimda so‘zlovchining bildirilgan fikrga ob'ektiv va sub'ektiv munosabati bir butun tizim shaklida namoyon bo‘ladi. Lokutiv, illokutiv va perlokutiv nutqiy aktlarning kommunikatsiyada nutqiy vaziyat talabiga ko‘ra yuzaga chiqishi modallik pragmatikasi doirasida boshqa lisoniy hodisalar bilan uzviy bog‘liq tarzda o‘rganilishi lozim.

XULOSA

Modallik kategoriyasi bir vaqtning o‘zida grammatik, semantik va pragmatik kategoriya sifatida maydonga chiqadi. Ularni o‘zaro munosabatdorlikda tadqiq etish modallikning murakkab tabiatini to‘liq yoritishga imkon beradi. Oila konsepti orqali ob'ektiv va sub'ektiv modallikni izohlash o‘zbek tilshunosligi uchun dolzarb bo‘lgan yangi tadqiqot yo‘nalishini tashkil etadi. Bu masalani konseptologik tahlil usuli asosida chuqurroq o‘rganish ilmiy zarurat ekanligi ravshan ko‘rinmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Тестелец Я. Г. Введение в общий синтаксис. - М., 2001. 698–736 с.

2. Бондарко А.В. Модальность. Вступительные замечания. - Л.: Наука, 1990. 15 с.

3. Алиева Э.Н. Функционально-семантическая категория модальности и ее реализация в разноструктурных языках: Автореф. дис. ...докт. филол. наук. - М., 2010. 50 с.

4. Бенвенист Э. Общая лингвистика. - М.: Прогресс, 1974. 447 с.